

університету ще одну групу київських учених – Г.Г. Малькова, С.С. Кушакевича, Ф.Е. Добровольського, С.О. Корша¹.

І.Р. Гельвіг переконав місцеву кримську владу і керівництво Київського університету у доцільності переведення Таврійської філії до губернського центру – м. Сімферополя. Це рішення мало величезне значення для подальшої долі навчального закладу. Незабаром філія Київського університету перетворилася в самостійний навчальний і науковий заклад – Таврійський університет.

Пізніше на базі Таврійського університету створилась нові вищі навчальні заклади: Кримський медичний інститут та Кримський сільськогосподарський інститут, які мали велике значення для соціально-економічного розвитку Криму, для підвищення освітнього рівня кримчан та поширення наукових знань.

Губський С.І. (Київ)

**СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-
ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В АРМІЇ УНР
ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА
ДИРЕКТОРІЇ (1917–1919 рр.):
ДОСВІД ТА УРОКИ**

У статті розглядаються питання становлення та функціонування національно-військової освіти в Армії УНР періоду Центральної ради та Директорії (1917–1919 рр.). Основна увага звертається на досягнення та помилки в цьому важливому питанні. Подані історіографічні праці сучасників, у яких розглядаються ці проблеми.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. й розбудова Української держави поряд з іншими складовими державотворення дало могутній поштовх розвитку національної науки, у т.ч. і жваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття своєї незалежності. Значною мірою це пов'язано з нагальними потребами сучасного державного будівництва, успішне вирішення яких немислиме без урахування уроків минулого. Слід підкреслити, що особливістю сучасного державного будівництва у військовій сфері є те, що тут потрібно вирішувати майже такі завдання, які мали місце протягом 1917–1919 рр., а саме: створення національної армії, її патріотичне виховання, уникнення надмірної ідеологізації та політизації військового будівництва, відновлення українських військових традицій, визначення ролі Збройних сил у системі

¹ Маркевич А.И. Краткий исторический очерк возникновения Таврического университета // Известия Таврического университета. – Симферополь, 1919. – Кн. 1. – С. 18-19.

національної безпеки держави. Успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від використання військового історичного досвіду, від усвідомлення військових історичних традицій нашої минувшини, зокрема від вивчення досвіду військового будівництва періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Серед усіх складових будівництва збройних сил періоду національно-демократичної революції 1917–1920 рр. значне місце належить становленню та функціонуванню системи національно-військової освіти в період Центральної ради та Директорії, оскільки про будівництво нової армії без створення хоча б початків такої системи, говорити було б у кращому випадку несерйозно, тому що всяка армія без довідчених командирів та закладів освіти для підготовки поповнення командного складу (від вищого до підофіцерів) не може довго виконувати покладені на неї завдання, особливо під час війни.

Після краху романівської династії і створення в Україні Центральної ради, яка незабаром стала політично-державним органом українського народу, розпочався процес українізації частин російської армії, де переважали українці, а потім і створення нової української армії. Хоча в цей час дехто з керівників Центральної ради ще не до кінця розумів значення ролі армії для українського державотворення, чинилися перешкоди в організації військового будівництва, варто зазначити, що тільки Центральна рада як загальнонаціональний орган була в змозі зберігати контроль за військовим будівництвом, яке все ж тривало і попередити можливі збройні конфлікти з Росією, до яких Україна ще не була готова.

Що ж стосується наукових досліджень про становлення і розвиток національно-військової освіти періоду Центральної ради і Директорії, то їх недостатньо для всебічного висвітлення даної проблематики. Хоча спроби розгляду цих питань знаходимо насамперед у працях тих військовиків Армії УНР, які були свідками і безпосередньо брали участь у становленні військової освіти, вчилися у цих навчальних закладах¹.

З початку 90-х років ХХ ст. дослідження української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. науковцями в Україні і

¹ *Левченко С.* Інструкторська Школа Старшин // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. – Варшава, 1938. – Зб. 8; *Винник І.* Бої Житомирської Пішої Юнацької Школи // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. – Варшава, 1938. – Зб. 9; *Євтимович В.* Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 12; *Михайлик М.* Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 3; *Євтимович В.* Українське військове шкільництво в 1918 році // Нація в поході. – 1940. – № 3, 4; *Видибабло М.* По дорозі до кращого // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 7-8; *Петрів В.* Житомирська Юнацька Школа // Літопис Червоної Калини. – 1936. – № 5; *Зварич І.* Київська Інженерна Юнацька школа // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. – Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. – Зб. 10. – С. 91-107.

діаспорі стали на нові реалії. З'явилася можливість об'єктивно, неупереджено, з використанням архівних джерел, що раніше були під забороною, дослідити і висвітлити цей один з найвечніших і найтрагічніших періодів української історії ХХ ст. До таких робіт, де серед іншого частково висвітлюються організація, функціонування системи національно-військової освіти насамперед належать дослідження українських вчених В.В.Задунайського, С.Х.Литвина, Л.П.Кривизюка, О.М.Даценка, О.Д.Левченка, А.О.Науменка¹.

Варто наголосити, що особливо важлива роль в організації національно-військової освіти в військах належить С.В.Петлюрі, який раніше за інших керівників УНР зрозумів значення армії для захисту молодой Української держави. Під час своєї роботи в Українському Генеральному військовому комітеті (УГВК), створеному за рішенням Першого Всеукраїнського військового з'їзду (проходив 5-8 травня 1917 р.), С.Петлюра розгорнув планомірну роботу по налагодженню системи підготовки військових фахівців для створюваної української армії. При УГВК було створено Шкільний відділ. До його складу увійшли: начальник відділу, підпоручник А.Чернявський, його помічник, прапорщик О.Чубик-Подільський і два діловоди: рядовий (з університетською освітою) І.Лопушанський і військовий урядовець (студент Київського комерційного інституту) П.Донченко². На базі колишніх військових навчальних закладів відділ почав створювати українські військові школи. До кінця вересня 1917 р. УГВК домогся дозволу на відкриття двох українських піших шкіл прапорщиків та українських відділів при інженерній та кількох артилерійських юнкерських училищах.

Повсякденна діяльність цих військових навчальних закладів зазнала певних змін. У навчальний процес почали впроваджувати українську мову, відроджували й закріплювали військові традиції.

У реформуванні навчальних закладів у цей період не обійшлося і без прикрих, шкідливих рішень і розпоряджень.

¹ *Задунайський В.В.* Збройні Сили УНР (1917–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Донецький ун-т. – Донецьк, 1995. – 224 с.; *Литвин С.Х.* Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2000. – 448 с.; *Кривизюк Л.П.* Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2001. – 196 с.; *Даценко О.М.* Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Військовий гуманіт. ін-т Нац. академії оборони України. – К., 2002. – 192 с.; *Левченко О.Д.* Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 – липень 1919 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2002. – 198 с.; *Науменко А.О.* Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. академія оборони України. – К., 2004. – 198 с.

² *Євтимович В.* Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 12. – С. 7.

Одним з таких був наказ Генерального секретаріату про передачу кадетських корпусів російської армії, що розташувалися на території України, міністерству освіти, що внаслідку призвело до занедбання цих навчальних закладів.

У жовтні 1917 р. Шкільний відділ УГВК створив Першу та Другу українські школи прапорщиків шляхом українізації 2-ї та 5-ї Київських шкіл прапорщиків російської армії. В дні роботи III Всеукраїнського військового з'їзду (2-12 листопада 1917 р.) відбулося урочисте відкриття Першої військової юнацької пішої школи ім. гетьмана Б.Хмельницького, утвореної замість 1-ї української школи прапорщиків. До цього навчального закладу вступило близько 250 юнаків, яких забезпечили окремою уніформною з українськими знаками розрізнення. Друга українська військова юнацька школа була розгорнута на базі Миколаївського військового училища і 2-ї української школи прапорщиків.

Очолити на початку 1917 р. Генеральне секретарство військових справ, С.Петлюра продовжив роботу по підготовці старшинських кадрів для українського війська. Він видав наказ про створення першого в УНР військового навчального закладу для підготовки військових інженерів, яку очолив інженер-полковник О.Астаф'єв. З 1 січня 1918 р. планувався початок навчання юнаків нового набору. Але подальші події та звільнення С.Петлюри з посади Генерального секретаря військових справ у грудні 1917 р. не дали змоги створити цю школу.

Одночасно створюється українська збірна школа прапорщиків, у якій мали закінчувати навчання кадети колишніх київських російських військових училищ, а також кадети, які поверталися в Україну з Росії.

Згідно з наказом Військового секретаріату УНР від 22 листопада 1917 р. було українізовано розташовану в Одесі авіаційну школу.

Відбувалися штатні зміни і в структурах військового управління. Зокрема, наприкінці 1917 р. Шкільний відділ УГВК було перетворено на Головний уряд військових шкіл України у складі загального, навчального та інспекторського відділів. Його очолив згаданий раніше інженер-полковник О. Астаф'єв.

Однак військово-політичні дії початку 1918 р. в Україні та агресія більшовицької Росії перешкодили здійсненню накреслених планів щодо підготовки старшинських кадрів для українського війська. Під час боїв за Київ усі співробітники Головного уряду військових шкіл вступили до бойового куреня “Вільного козацтва” при військовому міністерстві¹.

Перша українська військова школа, як окрема бойова одиниця, разом зі Студентським куреном виступила на Чернігівщину. В бою під

¹ Єтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 12. – С. 7.

Крута частина юнаків загинула, решта потрапила в інші військові частини, з якими, залишивши Київ, відійшли на захід¹.

Друга військова школа на заклик С.Петлюри вирушила разом з Гайдамацьким кошем Слобідської України для відсічі більшовицької агресії на Полтавщині, ставши основою куреня “Чорних гайдамаків”. Пізніше вона взяла участь у ліквідації більшовицького повстання у Києві і разом з українськими військовими частинами залишила столицю². Отже, київські військові школи не встигли зробити жодного випуску старшин.

З перших днів після повернення уряду УНР у березні 1918 р. до Києва заново почалася організація військового шкільництва. Ця робота провадилася військовими фахівцями, одностумцями С.Петлюри по УГВК інженер-полковником О.Астаф'євим, підпоручником А.Чернявським, поручником В.Євтимовичем та іншими. Головний уряд військових шкіл України було реорганізовано в Головну шкільну управу військового міністерства³. ГШУ складалася із загального, навчального, інспекторського та господарського відділів. Крім того, у березні 1918 р. до складу управи були введені посади “генерального старшини для інспекції військових шкіл” (у справах військової підготовки) і “полковника для інспекції військових шкіл” (у справах національного виховання).

За наказом Військового міністерства Головна шкільна управа приступила до створення у Києві Інструкторської школи підстаршин, а також підбору кадрів для відкриття школи старшин в Одесі.

Відповідно до наказу № 129 у березні 1918 р. планувалось організувати 1-шу Київську та 2-гу Херсонську військові школи лікарських помічників. Цим фактично і закінчилися спроби створення військових навчальних закладів періоду Центральної ради.

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що наприкінці існування УНР періоду Центральної ради керівництво країни почало долати стереотипи догматично-соціалістичного мислення і намітився перехід від популістських гасел і сумнівних експериментів у військовій сфері, у т.ч. і в освітній галузі, до поступового закладання не оригінальних, а реальних підвалин існування української армії.

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. і приходу до влади генерала П.Скоропадського, якого було проголошено гетьманом України, військово-освітня діяльність була продовжена вищими

¹ Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 3. – С. 18-22.

² Видибалло М. По дорозі до кращого // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 7-8. – С. 31-33.

³ Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 12. – С. 7.

державними органами Гетьманату. Докладніше ця діяльність висвітлена в статті автора цих рядків¹.

Після початку антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р. під керівництвом Директорії та його перемоги, перед відродженою УНР постала необхідність створення надійного дисциплінованого війська, оскільки переважна більшість республіканської армії в цей час складалася з численних повстанських загонів, очолюваних отаманами, частина з яких не хотіла підкорятися вищому військовому керівництву УНР і діяла на власний розсуд. Тому Головний отаман військ УНР, а згодом і Голова Директорії С.В.Петлюра особливу увагу приділяв заходам щодо навчання командного складу армії. Враховуючи значимість цього завдання, вищим військовим командуванням у кінці грудня 1918 р. розпочато роботу над створенням термінового навчання старшин протягом 6 тижнів. 31 грудня 1918 р. наказом Головного управління Генерального штабу створюється Військова академія, начальником якої призначається генерал М.Юнаків².

21 грудня 1918 р. навчальний відділ Генерального штабу запропонував систему підготовки молодшого складу армії, для чого планувалося відкрити центральні школи, а також школи при військах. 17 січня 1919 р. газета “Українська Ставка” опублікувала прийнятий Директорією “Закон про достроковий призов старшин”, у якому повідомлялося про набір молоді для укомплектування старшинського складу армії, у зв’язку з чим незабаром мають відкритись юнацькі військові школи всіх родів військ з прискореним курсом навчання. В ці школи планувалося набирати всіх бажаючих молодих людей – громадян Української Народної Республіки, віком від 20 до 30 років, з певних рівнем освіти³.

Подальшим кроком у цьому напрямі була розробка плану створення юнацьких старшинських шкіл. Наказом від 5 січня 1919 р. затверджуються правила та умови прийому до цих шкіл⁴. У січні 1919 р. робиться спроба комплексного вирішення питання старшинського та підстаршинського вишколу. Начальник Головної шкільної управи генерал О. Астаф’єв (Остапура-Степовий) 4 січня 1919 р. затверджує проект системи військових навчальних закладів⁵.

¹ Губський С.І. Національно-військова освіта в Українській Державі (1918 р.): здобутки та прораханки // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XIV. – С. 173-181.

² Кравчук М.В. Правові основи будівництва національних Збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, діяльність). Історико-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Львівський держ. ун-т ім. І.Я.Франка. – К., 1998. – С. 29.

³ Євтимович В. Українське військове шкільництво в 1918 році // Нація в поході. – 1940. – Ч. 3, 4. – С. 18.

⁴ Кравчук М.В. Правові основи будівництва національних Збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, діяльність). Історико-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Львівський держ. ун-т ім.І.Я.Франка. – К., 1998. – С. 29.

⁵ Там само.

20 січня 1919 р. український уряд приймає “Закон про утворення військових шкіл”¹. Згідно з цим Законом планувалося утворити пішу інструкторську школу старшин на 800 учнів, 4 піші юнацькі школи, гарматну юнацьку школу на 600 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 200 старшин, Єлисаветградську кінну юнацьку школу на 200 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 125 старшин, інженерну юнацьку школу на 300 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 150 старшин.

Незважаючи на безперервні військові дії чимало із запланованого вдалося зробити. Зокрема, серед інших, була створена Київська інженерна юнацька школа. Ось як згадував про своє навчання в ній підпоручник І.Зварич: “Почалась наука. Виклади тривали від год. 8-ої ранку до год. 1-ої по полудні. Після обіду від год. 2-ої до год. 5-ої вечора практичні заняття. Викладачами були люди з професійним знанням, що були лекторами таких же військових шкіл – інженерної школи в Петербурзі, деякі з них – військові інженери ще за царату. Юнаки розбиті по окремих клясах, у котрих щогодини викладались інші предмети. Лектори з довголітньою фаховою практикою так уміли підходити до своїх предметів, що слухачі слухали їх наче під гіпнозом. Кожний намагався не пропустити жодного слова лектора не то в пам’яті, але щоб кинути його і на папір. Часу для вивчення прослуханих предметів удень не вистачало, доводилось надробляти все те вечорами після вечері в клясі, де не один з нас просиджував, обкладений підручниками, поза 12-ту год. ночі. Предмети були технічного характеру за програмою Ніколаєвської інженерної школи в Петербурзі, за винятком тактики та стрільного діла. Один вечір у тиждень призначений був на репетицію по котромусь предмету. Хто не вив’язався достатньо з якогось предмету за два рази, тому загрожувало видалення із школи. Лектори були дуже ввічливі у ставленні до курсантів, але суворі щодо науки”².

Головна шкільна управа в першу чергу почала втілювати в життя проект Спільної юнацької школи. Його суть полягала в тому, що перший рік навчання у військових школах був спільний для майбутніх старшин (як кадрових, так і резервних), усіх родів військ. На думку авторів проекту, це давало можливість юнакам отримати загальні початки військово-старшинського (командного) світогляду, виробити в них однакові розуміння і погляди на сукупність усіх воєнних явищ, викорінити у старшин різних родів військ ті шкідливі антагонізми, властиві дореволюційній російській армії. Крім досягнення

¹ Герасименко М. Роль Симона Петлори в організації військової освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Творча спадщина Симона Петлори в контексті сучасного державотворення: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного отамана військ УНР Симона Петлори (Київ, 20 травня 2004 р.). – К., 2005. – С. 138.

² Зварич І. Київська Інженерна Юнацька Школа // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. – Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. – Зб. 10. – С. 94-95.

поставлених цілей, перебування у спільній юнацькій школі давало змогу її керівництву та педагогічним кадрам досконало вивчити індивідуальні здібності та нахили юнаків з метою їх подальшого розподілу за фаховими військовими школами і недопущення випадковості у виборі ними того чи іншого роду військ¹.

Проте військові школи, які щойно почали створюватися, під час загрозливої обстановки на фронті згідно з наказами деяких військових урядовців були змушені знову вливатися у військові частини і вирушати на фронт, де курсанти брали участь та гинули у виснажливих боях в обороні своєї держави. Так, після важких боїв у середині березня 1919 р. з 232 юнаків і 15 старшин Київської інженерної юнацької школи залишилося лише 48 осіб. Інші або загинули в боях, або загубились у вирі воєнних подій².

Фактично єдиним військовим закладом, який зберіг свою організаційно-штатну структуру і в перервах між боями продовжував навчання, залишилась Житомирська піша юнацька школа.

У травні-червні 1919 р. почалася стабілізація на фронті, що дало змогу активізувати діяльність військових навчальних закладів та продовжити роботу щодо планування і розробки штатів майбутніх військових шкіл. Наказом від 5 серпня 1919 р. затверджено штат і положення про старшинську стрілецьку школу, яка мала готувати старшин середнього рівня (командирів сотень та куренів). Курс навчання був розрахований на 4 місяці.

Навчальна програма складалася з таких дисциплін: тактика – 106 годин; топографія – 65 годин; фортифікація – 30 годин; артилерія – 40 годин; адміністрація – 25 годин; муштрове навчання – статuti – 108 годин; тактичне навчання – 98 годин; стрілецька справа – 65 годин; ознайомлення з кулеметом – 25 годин; гімнастика – 20 годин; підривна справа – 5 годин; граната – 5 годин; зв'язок – 15 годин; українознавство – мова – 30 годин; історія – 25 годин; географія України – 20 годин, гігієна – 15 годин; танці – 15 годин³.

У положенні наголошувалося, що, окрім вивчення військових дисциплін, важливе місце в навчальному процесі відводилося розвитку національної свідомості старшин, бо свідомо боротьба значно посилювала боєздатність військових частин. Це була перша спроба піднести теоретичний і практичний рівень навчання старшин,

¹ *Свтимович В.* Українське військове шкільництво в 1918 році // *Нація в поході.* – 1940. – Ч. 3, 4. – С. 19.

² *Зварич І.* Київська Інженерна Юнацька Школа // *За Державність: Матеріали до історії Війська Українського.* – Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. – Зб. 10. – С. 95-101.

³ *Герасименко М.* Роль Симона Петлюри в організації військової освіти в Україні у 1917-1920 рр. // *Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного отамана Військ УНР Симона Петлюри (Київ, 20 травня 2004 р.).* –К., 2005. – С. 139.

що свідчило про розуміння важливості підготовки старшинських кадрів.

У вересні 1919 р. до генштабу надійшли пропозиції від начальника організаційного відділу ГШУ про принципи будівництва юнацьких шкіл мирного часу. В основу системи підготовки старшин усіх родів військ була покладена ідея єдності загальновійськової освіти і виховання. Напрямок «загальновійськове виховання і освіта» було визначено важливим, воно мало стати міцним ґрунтом для фахової освіти і були головним завданням першого ступеня підготовки старшинського складу.

Юнацькі школи мали будуватися на таких дидактичних засадах: навчальні програми мають бути обмежені обсягом знань, необхідних на перших кроках старшинської діяльності, але підготовка має бути настільки досконалою, щоб старшина був одночасно добрим інструктором з усіх галузей військового навчання і командиром, здатним до виконання всіх можливих бойових завдань. Курс навчання переважно визначається 1–1,5 роками. Метод навчання переважно практичний¹.

Одночасно було розроблено положення про курси навчання старшин штабної служби. На курси покладалося завдання – в обмежений термін якісно підготувати старшин для праці в польових штабах, на молодших посадах у Генеральному штабі і виховати їх у національно-державному дусі. Термін навчання – 8 місяців. Основний метод навчання – практичне ознайомлення з основами штабної служби, головним чином, військових штабів і в Генеральному штабі УНР, а також слухання лекцій².

Але висунуті ідеї та відпрацьовані концепції організації системи військової освіти практично залишилися на папері. Складна воєнно-політична ситуація, постійні бойові дії та декілька фронтів, катастрофічний брак старшинських кадрів змусили військове керівництво УНР вживати невідкладних заходів з реорганізації існуючих військових навчальних закладів. Було прийнято рішення про об'єднання усіх юнацьких шкіл в одну військову школу.

Для цього 8 вересня 1919 р. був підписаний наказ по Головній школьній управі Генерального штабу, у якому вимагалось скасувати всі існуючі юнацькі військові школи, створити Спільну військову школу за поданим штатом, поповнити її молодими людьми призовного віку та з освітою не нижче 4 класів; усе майно та персональний склад шкіл, що ліквідуються, передати до Спільної військової школи³.

24 жовтня 1919 р. Головний отаман своїм наказом затвердив штати викладачів цієї школи. Передбачалось збільшення кінного та гарматного відділів.

У кінці жовтня 1919 р., напередодні першого випуску старшин, С.Пеглюра у присутності представників французької, чеської та румунської військових місій провів огляд школи.

Восени, замість трьох підстаршинських шкіл за родами зброї, утворено одну Спільну підстаршинську школу. До неї мав входити піший відділ у складі чотирьох піших та однієї кулеметної сотень. Нова система

¹ Там само. – С. 140.

² Там само. – С. 140.

³ Там само. – С. 141.

підготовки стала більш централізованою, що мало сприяти повнішому використанню матеріальної бази і педагогічних кадрів.

7 листопада 1919 р. Голова Директорії і Головний отаман військ УНР затвердив “Положення про прискорені курси Генштабу”¹.

Наприкінці листопада 1919 р. Спільна військова юнацька школа змушена була втягнутися у вир фронтової боротьби. Зазнаючи великих втрат, юнаки школи брали участь у бойових діях з денікінською армією під Деражною, Проскуровим і Гречанами. Після Любарської трагедії школа влилася до 3-ї Української залізної дивізії, дістала назву Юнацький залізний полк і фактично припинила своє існування як військовий навчальний заклад.

Таким чином, після приходу до влади Директорія УНР, особливо С.Петлюра, армійське керівництво, виходячи з розуміння того, що ефективність армії значною мірою залежить від наявності освічених, національно свідомих військових фахівців значну увагу в своїй діяльності приділяли становленню військової освіти.

Брак національно свідомих та добре підготовлених старшинських кадрів, був однією з причин деморалізації і поразок Наддніпрянської армії протягом зими-середини весни 1919 р. Уже 15 лютого 1919 р. на нараді завідувачів організаційно-інструкторськими відділами зазначалось, що $\frac{3}{4}$ армії Директорії не відповідають своєму призначенню². Тому на вирішення цієї проблеми і спрямовувалися всі зусилля урядових і військових інституцій відродженої УНР. Проте питання підготовки військових кадрів для національного війська, створення системи військової освіти вирішувалися і в процесі будівництва української армії і в ході безперервних бойових дій, у яких юнацькі школи брали активну участь поряд з регулярними частинами, що не дало змоги повною мірою здійснити становлення військових навчальних закладів, а разом з цим і створення повнокровної цілісної системи національної військової освіти.

У результаті ці заходи допомогли створити дисципліновану, об’єднану військову організацію (армію) в УНР з усіма необхідними армійськими інститутами, але несприятлива політична та військово-стратегічна обстановка, агресія сусідніх держав призвели до втрати в 1919 р. майже всієї території тогочасної Української держави, а в кінці 1920 р. – і до втрати самої держави.

Але той позитивний досвід створення національно-військової освіти, набутий у таких несприятливих умовах не має бути забутий. Кращі досягнення і набутки цієї праці необхідно використовувати і вдосконалювати в сучасних Збройних силах незалежної України, особливо в час повномасштабного реформування української армії та намагання наблизити її за військовими критеріями до армій провідних світових держав.

¹ Там само. – С. 141.

² ¹ *Кравчук М.В.* Правові основи будівництва національних Збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, діяльність). Историко-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Львівський держ. ун-т ім. І.Я.Франка. – К., 1998. – С. 29.

Красножон Н.Г. (Переяслав-Хмельницький)

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ
(1943-1953 рр.)**

У статті висвітлюються напрями, особливості, становище та наслідки фінансування загальноосвітньої школи України в умовах повоєнної відбудови.

Після визволення радянської України від німецької окупації розпочинається відбудова народного господарства, культури та освіти. Характерною рисою стратегії радянського керівництва в процесі відбудови було повернення до довоєнної моделі розвитку народного господарства, ставка робилася насамперед на відновлення роботи важкої промисловості – основи воєнно-промислового комплексу, на економію і накопичення фінансів та ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості та соціальної сфери (за 1946-1950 рр. на розвиток важкої промисловості було спрямовано 88% капіталовкладень). Відбудовчі процеси в Україні базувалися на внутрішніх ресурсах і можливостях та залежали від особливостей фінансової політики адміністративно-командної системи: центральне партійно-державне керівництво виділяло кошти на відбудову зруйнованого господарства України, які складали лише 24 відсотки від загальної суми призначених грошей на відбудову народного господарства СРСР, що не відповідало об'єктивним потребам республіки, адже матеріальні збитки України перевищували 40% загальних втрат СРСР¹.

Одним із руйнівних наслідків війни був розлад фінансової системи. Інфляційні процеси, розширення зони натурального обміну свідчили про прогресуюче знецінення карбованця і ставили під загрозу виконання програми відновлення економіки. Державна позика відбудови і розвитку народного господарства СРСР, яка на місцях, як правило, здійснювалася під тиском владних структур і яка на травень 1946 р. склала 20 млрд крб., та грошова реформа 1947 р. дещо стабілізували фінансову ситуацію. Для підтримки авторитету влади з 1946 р. використовувалося декларативне зниження цін, яке з 1948 р. перетворилось у щорічний захід (до 1954 р.). Однак розрахунки спеціалістів свідчили, що з економічної точки зору всі ці зниження цін виявилися неспроможними². Державна казна реагувала на цю акцію хворобливо і прогресуюча інфляція була наявною, що позначалося на

¹ Томочко Н.О., Пучко А.О., Рудомьоткіна А.М. Економічна історія: Лекції. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 221.

² Зубкова Е. Послевоенное советское общество. 1945-1953. – М., 2000. – С. 37.

недостатньому фінансуванні освіти як невиробничої сфери, що негативно відбивалося на матеріально-технічній базі школи.

Державне фінансування освітянської сфери у повоєнні роки мало свої особливості, а саме: виділяли на освіту кошти з бюджету на центральному та регіональному рівнях. Механізм розподілу бюджетних коштів на централізованому рівні передбачав майже повну відсутність автономної фінансової політики республіканських та місцевих органів влади. Негативно на розвиток освіти в повоєнний період впливало те, що витрати в основному покривалися з республіканського бюджету. Це призводило до т.зв. “вторинного” фінансування освіти, що значною мірою обумовлювало слабкість її матеріально-технічної бази. Витрати на освіту з місцевих бюджетів становили більше 2/3 виділених коштів¹. Так, за даними Терещенка І.П., основний тягар освітянських витрат ніс місцевий бюджет – 79,3 відсотка. Навантаження на республіканський бюджет становило 20,7 відсотки. Питома вага витрат на освіту серед усіх витрат на соціально-культурні заходи в місцевому бюджеті становила 61,3 відсотка, у республіканському – 51,8 відсотка².

У планах матеріально-технічного забезпечення шкільної мережі переважаючими були кількісні показники (число приміщень, наявність навчальних місць, кількісні виміри основного обладнання, необхідного для навчально-виховного процесу тощо). Зокрема, в умовах післявоєнної відбудови плановими органами до уваги бралось число зруйнованих шкіл, а за основний орієнтир – становище шкільної мережі до 1941 р. та кількість учнів, які потребували навчального обладнання, підручників та письмового приладдя. За допомогою вартісних показників визначався обсяг капітальних вкладень, встановлювалися фінансові витрати на капітальний ремонт тощо. Основним напрямом розвитку навчально-матеріальної бази виступало нарощування основних фондів. Воно здійснювалося шляхом капітального будівництва, реконструкції діючих шкіл і будівель, а також закупівлі обладнання, меблів, шкільного приладдя. Проте обсяги капіталовкладень дають можливість оцінювати певною мірою постійно зростаючі потреби в них, що пояснюється нестабільністю курсу карбованця, викликаного грошовими реформами та неодноразовим зниженням цін на товари масового споживання, саме за цим, на думку економіста С. Гурвіча, приховувалася фактична девальвація валюти СРСР³, а це створює надзвичайно складні перепони для встановлення реального співвідношення вартості фінансових витрат на освіту в повоєнні роки.

¹ Гурвич М.А. Советское финансовое право. – М., 1954. – С. 111.

² Підрахунки автора на основі даних: Терещенко І.П. Роль государственного бюджета Украинской ССР в развитии социально-культурного строительства республики: Дис... канд. эконом. наук. – К., 1957. – С. 130.

³ Гурвич С.А. Советское финансовое право. – М., 1954. – С. 336.